

ČLÁNKY KE CVIČENÍ:

PEHE, JIŘÍ. Občanská společnost obohacuje moderní demokracii. *Hospodářské noviny*, [online]. 30.1.1998. Dostupné z: < <http://www.pehe.cz/clanky/1998/obcanska-spolecnost-obohacuje-moderni-demokracii> >. [20.9.2009].

Občanská společnost obohacuje moderní demokracii

Pojem občanské společnosti je dnes nedílnou součástí politického žargonu politiků i komentátorů. Stále znovu slyšíme, že bez občanské společnosti nelze budovat rozvinutou demokracii. Co slyšíme méně, je, proč tomu tak je. Důvod je zřejmý: mnoho z těch, kteří se pojmem občanské společnosti ohánějí, mají jen velmi mlhavou představu o tom, co se za ním skrývá.

Na té nejzákladnější úrovni je definice občanské společnosti poměrně jasná. Je to sociální předivo, které je tvořeno občanskými asociacemi i jednorázovými občanskými iniciativami zaměřenými nejrůznějšími způsoby. V politologickém myšlení se občas rozlišuje mezi společností občanskou a společností politickou, neboť se má za to, že občanská společnost končí tam, kde začíná politika coby organizovaný boj o moc. Zároveň je jasné, že hranice mezi občanskou společností a politikou je velmi rozplzlá. Politické strany často vyrůstají přímo z občanské společnosti, nebo se o občanské iniciativy opírají. Vezměme si například různé ekologické strany, či strany prosazující práva nejrůznějších menšin. Mnohé z nich začaly na úrovni občanské společnosti jako nepolitické asociace, ale rozhodly se jít do politiky, když si uvědomily, že politické strany nejsou schopny nebo ochotny se jejich tématy vážně zabírat.

Někteří politologové zahrnují do občanské společnosti i rodinu jako jeden ze základních stavebních kamenů společnosti. A někteří do občanské společnosti zahrnují i politické strany. Hlavní proud současné západní politologie ale jak rodinu, tak politické strany z pojmu občanské společnosti vyjímá. Základní charakteristikou těch aktivit, které ve svém souhrnu tvoří občanskou společnost, je totiž dobrovolné sdružování se za určitými, většinou nepolitickými cíli, mezi nimiž nefiguruje na nejvyšší příčce získání politické moci. Rodina je pokrevní, nikoliv občanská asociace. A politická strana je zase asociací, v níž je na prvním místě právě boj o politickou moc. Vede se též spor o to, zdali jsou součástí občanské společnosti náboženské sekty a církve. Ty se totiž opírají o neověřitelná dogmata, a nejsou vždy vyjádřením dobrovolné, nezávislé společenské samoorganizace. Různé dobrovolné charitativní spolky, které se okolo náboženských organizací vytvářejí, ale do občanské společnosti bezesporu patří.

Růst občanské společnosti začal v některých západních společnostech před několika stoletími po rozpadu absolutistických monarchií. Ten umožnil, aby byl vytvořen právní, politický, a ekonomický prostor pro nezávislou činnost, jakkoliv byl zpočátku velmi malý. Samotný pojem občan je historicky poměrně nový a plně se rozvinul teprve v minulém a tomto století. Prostor, který byl vytvořen pádem absolutistických režimů, byl obsazen a postupně zvětšován politickými a hospodářskými institucemi, které tvoří páteř moderních demokracií a tržních hospodářství. Mnohé z těchto institucí se vyvinuly samovolně, právě skrze mohutnější občanskou společnost. Ta prosperovala především tam, kde existoval dostatečný prostor pro společenské aktivity, které jsou autonomní na státní moci. A tento prostor je v moderních společnostech garantován právním státem. Jinými slovy: občanská společnost se může plně vyvíjet pouze tam, kde existuje právní stát a rozvinuté právní vědomí. A naopak: rozvinutá občanská společnost vždy tlačí státní moc k preciznějším definicím vztahu mezi jedincem a státem--tedy ke zdokonalování právního státu.

Jedním z nedorozumění, která se týkají občanské společnosti, je tvrzení, že občanská společnost je pouhým souborem institucí. Někteří čeští politici v minulosti tvrdili, že občanská společnost je jakýmsi výmyslem bývalých disidentů, kteří se snaží vytvářet

zbytečné další vrstvy mezi státní mocí a jedincem. Tvrdili, že politické strany, kvalitní státní správa, tržní prostředí a právní stát stačí k tomu, aby byla chráněna svoboda jedince a aby řádně fungoval demokratický systém. Občanská společnost--sféra autonomních, komunitárních lidských aktivit existující mezi státem a jedincem--byla označována za pokusy kolektivistického myšlení znovu vystrkovat růžky. Václav Klaus dokonce označil pojem občanské společnosti za snahu oživit "třetí cesty".

Ve skutečnosti socialistický kolektivismus a dobrovolné angažování se v lidských komunitách nejrůznějšího typu jsou dvě naprosto rozdílné věci. Kolektivismus spjatý se státem demokracii podvazuje. Aktivní podíl na správě věcí veřejných skrze spontánně vzniklá sdružení v prostředí právního státu demokracii posiluje. Občanská společnost tedy není jakýsi rafinovaný nástroj vynalezený zastánci nepolitické politiky k podlomení moci politických stran, jak to u nás bylo často interpretováno. Politické strany za normálních okolností vyrůstají přece právě z prostoru občanské společnosti.

To, že politické strany u nás nefungují tak, jak by měly, je zapříčiněno tím, že byly jako svobodné, demokratické instituce po revoluci obnoveny dříve, nežli se mohla ve větší míře obnovit občanská společnost. Politické strany tak zatím fungovaly v jistém vakuu, bez potřebných vazeb na občanskou společnost. Vyvíjely se bez neustálého přesahování se do autonomně fungující sféry lidských aktivit. Bez toho--jak zdůrazňuje Prezident Havel--aby čerpaly energii a inspiraci z životodárného prostředí občanské společnosti.

To, čím občanská společnost nejvíce obohacuje moderní demokracii, ale spočívá ještě v něčem jiném, více efemérním, než je existence spolků a organizovaných občanských aktivit. Rozvinutá občanská společnost totiž reprezentuje určitou kvalitu, která by se dala nejlépe popsat jako občanská angažovanost. A aktivní účast na správě věcí veřejných je tím, co dává obsah samotnému pojmu demokracie.

Podíváme-li se na náš politický systém, je právě v této oblasti možné vidět jeho křehkost. Po pádu komunismu nebylo těžké obnovit demokratické instituce a mechanismy. Stačilo si pouze vybrat z bohaté nabídky různých ústavních systémů, které existují na Západě a přizpůsobit vybraný model našim tradicím a historii. O něco těžší bylo obnovit tržní hospodářství, neboť tam se jednalo nejenom o vytvoření určitých pravidel hry ale též o rozsáhlé změny vlastnických práv. Co ale je vskutku složité, je dát takto vytvořenému systému politické demokracie a tržního hospodářství skutečný obsah. To, co se nám zatím podařilo vytvořit, je jen institucionální slupka, pod kterou ještě stále zeje prázdno, nezaplňované skutečnou občanskou angažovaností. Mluvíme-li dnes o nedostatku tolerance a demokratického ducha, souvisí to právě s tímto deficitem občanské angažovanosti v pomyslném prostoru mezi jedincem a státem.

To, že se robustní občanská společnost neobnovila tak rychle jako demokratické a tržní instituce, je pochopitelné. Občanská společnost je organismus, který není možné naoktrojovat. Musí se přirozeně vyvinout. Stát ale může občanské společnosti překážet nebo jí může naopak pomáhat. Západní demokracie už dávno pochopily, že například vytvořením právního prostředí příznivého pro růst neziskového sektoru, svou demokracii nejenom nepodkopávají, ale naopak posilují. V naší zemi někteří bývalí vládní politikové nepřáli nejenom rozvoji příznivého právního prostředí, ale navíc vytvářeli dojem, že občanská společnost je v přímém ideologickém rozporu s teorií čistého liberalismu.

Moderní demokratická společnost je komplexní systém, v němž existuje mnoho různých vrstev angažovanosti občanů--od politické, přes občanskou, až po náboženskou. Všechny se přitom navzájem prolínají a obohacují. Politický diskurs se posunul od ideologických schémat ke stále méně ideologizovaným tématům. A právě v tomto posunu se otevírá velký prostor pro občanskou společnost. Témata, která hýbou moderními společnostmi (jako jsou ekologie, situace žen a menšin, potraty, či morální únosnost některých nových technologií a vědeckých objevů) byla už svou podstatou diskutována nejprve v občanské společnosti, kde existuje

bezpočet skupin, které se takovými tématy zabývají. Je tedy přirozené, že politická sféra, jakmile do ní taková témata vstoupí, na činnost občanských asociací navazuje a využívá jí. Tím je v moderních demokraciích občanská společnost vtahována stále více do procesu formulování politické vůle společnosti.

Výsledkem je, že se politický diskurs stále více odideologizovává, je stále věcnější. Zatímco naše politické strany, odtržené od prostředí občanské společnosti, se do omrzení utápějí ve zjednodušujících ideologických schématech, moderní demokracie se díky rostoucímu vlivu občanské společnosti v politice stávají méně ideologickými. Je typické, že integrace Evropy začala jako ekonomický proces, který postupně získal politické vyjádření. Tento proces ale nebude dovršen vytvořením společných politických institucí. Bude dovršen teprve tehdy, až se vytvoří nadnárodní občanská společnost, která zatlačí do pozadí národní identity a partikulární nacionální zájmy. Tento proces již začal. Stačí se podívat na růst nadnárodních občanských sdružení, jakými jsou některá ekologická hnutí či profesní spolky. Důležitou roli v tomto procesu internacionalizace občanské společnosti budou hrát nové komunikační technologie, které ignorují národní hranice, jako je například Internet.

Občanská společnost je jak na národní tak na mezinárodní úrovni horizontálně strukturovanou protiváhou vertikálně a hierarchicky organizované politické moci, jakož i protiváhou nacionalismu. Už od dob definitivního pádu absolutistických režimů v 18. století, pokračuje proces, během něhož se horizontální organizace společnosti neustále posiluje. Dá se dokonce argumentovat, že totalitární ideologie nebyly jen jedním z možných způsobů, kterým hledal sebevyjádření věk racionalismu a s ním spojená industriální éra. Byly též jednou ze vzpour proti pokračujícímu procesu decentralizace politické moci a rostoucímu vlivu stále většího počtu lidí na chod věcí veřejných. Moderní komunikační technologie dnes tento proces znatelně urychlují.

Rozvoj občanské společnosti má i další důležité důsledky. Americký politolog Robert Putnam ve své knize "Making Democracy Work" například přesvědčivě ukázal, že ekonomická prosperita a rozvoj občanské společnosti spolu úzce souvisí, když porovnal různé regiony Itálie. Ty regiony, kde je občanská společnost nerozvinutá, vykazují nejenom nižší ekonomickou výkonnost, ale i větší sklony ke korupci a zneužívání politické protekce. Není náhodou, že v nejzaostalejších regionech fungují spíše vazby založené na pokrevním a klanovém příbuzenství (mafie) než vazby založené na občanském principu.

Právě toto zjištění je tím, které je neustále nutné připomínat strůjcům naší ekonomické reformy. Jednou z příčin naší krize, ale i krize některých východoasijských ekonomik, je skutečnost, že politické a institucionální prostředí založené na čistě stranických neb personálních vazbách (a v případě východoasijských ekonomik též na rodinných či klanových vazbách) nakonec nemůže garantovat další ekonomický vývoj. Takové prostředí plodí neprůhledné právní vztahy, slabé právní vědomí, favoritismus, a korupci. Silná občanská společnost--tím, že oslabuje druh vazeb založený na vertikálně organizované patronaci mocných vůči méně mocným či bezmocným--je tím nejlepším imunitním systémem, který si moderní demokracie proti takovým jevům vytváří.

Hospodářské noviny - 30. 1. 1998

HALÍK, TOMÁŠ. *Círky v občanské společnosti*, [online] Únor2002. Dostupné z: http://www.halik.cz/clanky/cirky_ve_spolecnosti.php. [20.9.2009]

CÍRKVE V OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Co vyžaduje od církví jejich role v občanské společnosti? Touto otázkou se po léta zabývám v různých souvislostech. Uprostřed politických změn v mé vlasti i v jiných zemích středovýchodní Evropy jsem často přemýšlel, hovořil a psal o tom, jaké nové výzvy přináší tato doba církvím. Je to předně nutnost redefinovat svou sociální roli v novém politickém, sociálním a kulturním kontextu, uvědomit si nové potřeby, problémy a otázky lidí. Vyjít z úzkého prostoru, který byl církvím vnucen komunistickou represí a z mentality "kruhové obrany", hledat spojence a partnery mezi všemi, kdo zodpovědně přemýšlejí o podstatných problémech společnosti, být klidným, kompetentním hlasem ve veřejné diskusi. Skutečný vývoj církví ve většině postkomunistických zemí však šel jiným směrem: převládla tendence restaurovat poměry z dob před nástupem komunismu, mnozí křesťané včetně církevních představitelů nedokázali zvládnout "kulturní šok" a pocit strachu tváří v tvář problémům, které s sebou nese život ve svobodné společnosti. To vše vedlo v mé vlasti, České republice, k tomu, že dramaticky poklesl počet lidí, se identifikují s církvemi, převládl názor, že církve zklamaly naděje do nich vkládané po pádu komunismu, církve se staly marginálními jevy ve společnosti a na otázku, co od nich občanská společnost dnes očekává, vám mnozí odpoví: už nic nebo skoro nic.

Nechci však hovořit pouze o církvích v postkomunistických společnostech. V průběhu posledních let jsem si uvědomil, že pád komunismu byl jen dílčím projevem daleko hlubší socio-kulturní revoluce, která se týká celé planety, procesu globalizace. Zhroucením komunistického impéria se změnilo víc než jen politická mapa našeho kontinentu a geopolitická rovnováha mezi Východem a Západem. Rozpuštěním "druhého světa" se tzv. "první" i "třetí svět" očitly před úkolem nově definovat svou identitu a svůj vzájemný vztah. Radikální islamismus se snaží nabídnout společný jazyk velké části někdejšího třetího světa a "čtvrtého světa" - uprchlíků, zahraničních dělníků, sociálně slabých a kulturně vykořeněných lidí, ostrovu bídy, frustrace a hněvu uprostřed bohatého světa Západu. Snaží se spojit tuto ohromnou část lidstva také obrazem společného nepřítele, Západu: ten je podle nich syntézou amerického kapitalismu, křesťanství a "světového židovstva". A podobně se zas u řady lidí na Západě setkávám s demonizací islámu a jakousi směsicí strachu a pohrdání vůči nezápadnímu světu; často se mi zdá, že Západ málo rozumí těm druhým, ale ještě méně sobě samému. Existuje společný jazyk Západu? Je Západ, který se dlouho definoval negativně, anti-komunisticky, nyní schopen vyjádřit svou identitu pozitivně? Stává se zřejmým, že proces integrace Evropy nezůstane, nemůže zůstat na rovině změn ekonomických a politických struktur. Aby se Evropa stala jedním organismem - nejen byrokraticky řízenou organizací - musí tyto změny doprovázet vznik "evropského vědomí a sebe-vědomí". To je však duchovní a kulturní proces růstu. Ten nenastane mechanickým "odrazem" dění v ekonomicko-politické základně, jak si to představoval marxismus-leninismus, ani jej nelze plánovat a řídit ideologií a manažery z politických či církevních sekretariátů. Přiznám se, že pokusy definovat Západ jednoduchými hesly "křesťanství" či "liberalismus" na mne působí ideologicky, fundamentalisticky a nevěrohodně.

Zdá se mi, že zvláště v tomto roce nastává boom křesťanských konferencí a kolokvií na téma evropské integrace. Církve dávají najevo, že nechtějí stát stranou toho, co se v Evropě děje. Samozřejmě se vynořuje otázka, zda a nakolik se může křesťanská víra, která bezesporu stála u zrodu politicko-kulturního projektu "Evropa" před mnoha staletími, stát znovu oním "společným jazykem" nové Evropy. Evropa je dnes mnohobarevná, ve většině evropských zemí jsou křesťanské církve ve velkém úpadku. Ze strany nejvyšších představitelů církví řady

evropských zemí slyšíme často náрек, že prostředí kolem nich je nenáboženské a nekřesťanské.

Myslím si, že situaci dnešního Západu je třeba charakterizovat jinak: Evropa není prostě nekřesťanská nebo nenáboženská, není však křesťansky-náboženská. Náboženstvím dnešní Evropy už není křesťanství a evropské křesťanství už není náboženství. Samozřejmě, abychom předešli nedorozuměním, musím dodat, v jakém smyslu zde užívám slovo náboženství. Mám nyní na mysli staré evropské chápání pojmu náboženství, religio - tak, jak bylo užíváno v antickém Římě, jak je doloženo přibližně od punských válek a nejzřetelněji definováno Ciceronem. Toto antické pojetí náboženství - jako soubor státem schválených symbolů a rituálů - se velmi blíží dnešnímu pojmu "civil religion", který má svůj původ u Rousseaua. Jde víceméně o rituální kontakt s "posvátným základem společnosti", symbolické vyjádření společné identity, toho, co drží společnost pohromadě. Trvalo několik staletí, než křesťanství, které původně mělo docela jiný tvar - byla to opravdu "cesta", "životní orientace", následování Ježíše Krista - přijalo podobu "náboženství" v antickém smyslu a hrálo tuto politickou roli nejen v postkonstantinovském Římě, ale prakticky po celý středověk. Na prahu modernity křesťanství ztrácí tuto roli a v jistém smyslu se onou "religio" Západu stává věda. Křesťanství dostává statut "světového názoru" a je postupně chápáno jako jedna z ideologií. Hlavní moc náboženství (ve smyslu "religio") spočívá podle mého názoru v jeho schopnosti být "společným jazykem" dané civilizace. Křesťanství (křesťanské učení) se postupně stalo "mrtvým jazykem", používaným podobně jako latina jen při obřadních ceremoniích či na sjezdech specialistů. (Tento pojem jazyka by bylo možné srovnat s myšlenkou "režimu pravdy" u Michaela Foucalta.) Ale i moderní věda v průběhu 20. století se stala natolik komplikovanou, že ztratila schopnost být "společným jazykem" západní civilizace.

Domnívám se, že sociální roli náboženství (religio) hrají v dnešní západní společnosti nejspíše média. Ta stále více ovlivňují styl myšlení a chování, zprostředkovávají symboly, vytvářejí síť mezi lidmi, jsou pro mnohé arbitry pravdivosti: skutečné a důležité je to, co lze vidět v televizním zpravodajství.

V době krize ideologií od šedesátých let dvacátého století se i křesťanství leckde vymaňuje z tvaru "světového názoru": nabývá na důležitosti společensko-kritická praxe (v teologii osvobození a politické teologii), oživení spirituality (zvláště mystiky), sociální etika, etika vědy apod. Zdá se, že to jsou oblasti, v nichž se křesťanství může stát účastníkem veřejné debaty a přispět tak určitým dílem k utváření "společného jazyka" budoucí civilizace.

Nemyslím, že je realistické očekávat, že by se křesťanství samo mohlo stát oním výlučným "společným jazykem" Západu, že by znovu nabylo role "religio" podobně jako ve středověku. Ještě jedna poznámka k místu křesťanství v občanské společnosti. Téma tohoto setkání považuji za velmi dobře zvolené: "locus" církve a jejího působení v Evropě už nebude hlavně národní stát, ale spíše otevřený a pestrý svobodný trh idejí a aktivit, místo setkávání, dialogu a soutěže nejrůznějších sociálních skupin a hnutí, kterému říkáme "občanská společnost".

Po dlouhou dobu, kdykoliv se na Západě hovořilo o roli církve a náboženství ve veřejném životě, objevila se jako téměř automatická, skoro nikým neproblematizovaná odpověď floskule "oddělení církve a státu". Tato zásada měla jistě své historické oprávnění, víme, proč a za jakých okolností vznikla a nakolik chránila svobodu a suverenitu politické a občanské sféry před nebezpečím dominance ze strany mocné církve a svobodu církví a náboženství před zasahováním státu.

Jsem však přesvědčen, že z mnoha důvodů nemůžeme tuto zásadu již více chápat jako paradigma pro chápání vztahu mezi náboženstvím a veřejným životem. Tento vztah dostává novou dynamiku a odehrává se na úplně jiných rovinách. Církve dnes přestaly být monopolními reprezentanty náboženství, stejně jako stát přestal mít monopol v oblasti politiky. V procesu globalizace se oslabuje role národních států a tradičních struktur jako jsou politické strany či odborové organizace, dynamice občanské společnosti více odpovídají nová

sociální hnutí a občanské iniciativy, jejichž činnost přesahuje hranice států. Analogicky se oslabuje role církevních institucí a hranic mezi denominacemi a dynamika současného náboženského života se více artikuluje v nových náboženských hnutích a skupinách, které mají často ekumenický a mezinárodní charakter. Zatímco média stále ještě zaznamenávají často formální setkávání hlav států a hlav církví jako snadno žurnalisticky zpracovatelné události, při hlubším pohledu vidíme, že zejména zájem a aktivita mladé generace se upírá jinam.

"Zcírkevnění víry", konfesionální rozdělení a důraz na církevní struktury v oblasti náboženské vznikl nikoliv náhodou ve stejné době jako nacionalismus a národní státy a oba jevy spolu hluboce souvisejí, byl to počátek moderny a sekularizace, která vyvrcholila požadavkem co nejstriktnějšího oddělení církve a státu, politiky a náboženství. Dnešní globální, postmoderní a postsekulární doba přináší novou dynamiku náboženského a politického života, který se vylévá z úzkých břehů a překračuje dosavadní hranice. "Doba po pádu zdí" nezná slovo "separace".

Národní stát, politické strany, odborové organizace stejně jako tradiční církevní struktury a konfesionální hrance zřejmě v historicky krátké době nezmizí a nemá smysl jim upírat význam či dokonce proti nim bojovat: je třeba si pouze uvědomit, že už nejsou tak důležité jako kdysi a že jejich role patrně bude dále pomalu slábnout. Zejména zeslábla a asi ještě bude slábnout jejich socializační role: pro sebeidentifikaci člověka nemá takový význam, že je sociální demokrat či liberální demokrat, katolík či evangelík, a má pas a občanství toho či onoho státu, jako tomu bylo v minulých generacích, zejména v devatenáctém století. Zdá se mi, že zatímco dříve náboženská a sociální hnutí a seskupení vznikala a fungovala především uvnitř velkých tradičních struktur státu a církve a chápala se jako jejich odnož a poté následovala jakási emancipační fáze revolty některých těchto hnutí vůči velkým strukturám, dnes je otevřen prostor pro jejich klidnou koexistenci. Řada občanských iniciativ může klidně spolupracovat s politickými stranami a státními orgány, ale zároveň pracovat i na širším mezinárodním poli. Podobně vidím např. v katolické církvi ochotu biskupů spolupracovat s různými hnutími, která vitalizují pastoraci v diecézi, ale zároveň působí ekumenicky a mají dokonce čilé mezináboženské aktivity - např. fokolare, San Egidio apod. Vidím jako logický vývoj častější spolupráci mezi novými náboženskými hnutími a novými sociálními hnutími, a to jak na rovině lokální, tak mezinárodní.

Nemůžeme si zastírat, že některá nová náboženská i sociální hnutí podléhají pokušením sektářské mentality, mesianismu, výlučnosti etc., s nimiž se setkávají prakticky všechny "novotvary" v dějinách - možná právě proto by byl užitečný dialog s tradičními církvemi, které jsou pokladnicemi historické zkušenosti.

Za rozhodující pro působení církví v občanské společnosti považuji schopnost udržet správnou míru mezi kritickým odstupem vůči "duchu tohoto světa", "duchu doby" (Zeitgeist), bez něhož by církve ztratily svou identitu prorockou jiskru a blízkost světu, která je nezbytná pro vzájemné porozumění a dialog.

Únor 2002

Projev prezidenta republiky Václava Havla na sympóziu "Myšlenky Václava Havla a koncept občanské společnosti", [online] Dostupné z: <obcan.ecn.cz/docs/projev_havel.DOC>. [20.9.2009].

Macalester College, Minneapolis/St.Paul, USA, 26. dubna 1999

Dámy a pánové,

jestli totalitní systém komunistického typu tu a tam mohl koexistovat se soukromým vlastnictvím, ba někdy dokonce i se soukromým podnikáním, pak s rozvinutou občanskou společností zásadně koexistovat nemohl. Skutečná občanská společnost je totiž nejvlastnějším základem demokracie a s tou se totalitní vláda ze samé podstaty věci vylučuje.

Nebyla tedy náhoda, že jedním z nejtěžších a možná nejosudovějších útoků, kterým byl nástup komunismu provázen, byl útok proti občanské společnosti.

Svobodu slova, kterou komunismus kdysi přes noc potlačil, bylo možné po jednačtyřiceti letech obnovit rovněž přes noc. Velmi rychle bylo také možno zrušit ústavně zakotvenou vedoucí úlohu komunistické strany, založit jiné strany a uspořádat svobodné volby. V našem případě se dokonce podařilo převést poměrně rychle větší část zestátněného hospodářství opět do rukou konkrétních vlastníků. S občanskou společností je to však podstatně komplikovanější a obnovit ji je úkol na léta. Důvod je zřejmý: občanská společnost je velmi složitě strukturovaný a zároveň velmi křehoučký, ba občas až trochu tajemný organismus, který vznikl přirozeným vývojem po dlouhá desetiletí, ne-li staletí, a který je výrazem určitých trvale se vyvíjejících stavů ducha a mravů, určitého stupně společenského poznání a sebezpoznání, určitého typu občanského vědomí a sebevědomí. Už proto ji nelze po tolika letech praktické neexistence obnovit shora, nějakým zákonem, nařízením či rozhodnutím politického centra. Lze jen trpělivě vytvářet příznivé prostředí pro její rozvoj a trpělivě posilovat právě ty rysy společenského ducha, které k takovému rozvoji vedou.

Dovolíte-li, využiji dnešní příležitosti k tomu, abych tu aspoň stručně zrekapituloval, v čem vidím - samozřejmě na pozadí naší postkomunistické zkušenosti - hlavní prvky občanské společnosti i její význam.

Především: co to vlastně je občanská společnost?

Nejobecněji by se snad dalo říct, že to je společnost, v níž se občané účastní veřejného života, správy veřejných statků a veřejného rozhodování mnoha paralelními a vzájemně se doplňujícími způsoby, přičemž míra, druh a institucionální podoba této jejich účasti závisí především na nich samotných, na jejich iniciativě a fantazii, byť uplatňovaných samozřejmě v určitém zákonném rámci. Je to tedy společnost, která nejen otevírá velký prostor individuální i skupinové kreativitě a v níž se tato kreativita významně podílí na celku veřejného dění, ale která je na této kreativitě přímo založena. Působnost státu a jeho struktur je v ní tedy omezována jen na to, co nemůže vykonávat nikdo jiný, tedy například na tvorbu zákonů, obranu a bezpečnost státu, výkon spravedlnosti a podobně.

Trochu zjednodušeně by se dalo říct, že občanská společnost má tři hlavní pilíře.

Prvním z nich je život spolkový v nejšířím slova smyslu. Tedy svobodné sdružování lidí do různých typů organizací od spolků, občanských iniciativ a občanských sdružení přes nadace a obecně prospěšné společnosti až po církve či politické strany. Lidé se v těchto organizacích sdružují proto, aby v nich společně uskutečňovali to, co se lépe uskutečňuje společně než jednotlivě. Určující přitom je, že toto sdružování - vedoucí k autentické sebestrukturaci společnosti - vyrůstá z jiných zájmů než čistě podnikatelských či výdělečných a že stát jako zástupce celé společnosti toto sdružování a jeho práci podporuje a zvýhodňuje. Činí tak přinejmenším ze dvou důvodů: jednak proto, že stabilita, harmonie a úspěšnost společnosti jako celku do značné míry záleží i na tom, zda nejrůznější legitimní a přitom nevýdělečné zájmy občanů a jejich skupin mají dostatek možností se uplatnit, jednak proto, že většina těchto neziskových aktivit neslouží jen těm, kdo se jich účastní, ale přináší obecný prospěch, tedy výsledky, z nichž se tak či onak mohou těšit všichni.

Druhým pilířem občanské společnosti je silná samosprávná větev veřejné správy. To znamená, že občané mimo svých zástupců do centrálních zastupitelských sborů volí i své zástupce do zastupitelských sborů obcí a regionů a že tyto nižší zastupitelské sbory mají významné pravomoce i vlastní finanční zdroje. Čili: vše, co není nutno rozhodovat na centrální úrovni či v rámci hierarchicky uspořádané státní správy, rozhodují volení zástupci občanů na nižších úrovních. Jednou ze základních dimenzí občanské společnosti a zároveň jednou z forem či podmínek jejího rozvoje je tedy decentralizovaný stát.

Určité solidární společenské funkce má ze zákona stát, ba dalo by se říct, že tyto funkce jsou jedním z důvodů jeho existence. Jde o takové funkce, jako je například sociální péče, péče o zdraví, péče o vzdělání, péče o životní prostředí. Zaručuje-li stát plnění těchto solidárních funkcí, neznamená to ovšem, že je musí všechny sám a přímo vykonávat. Stát nebývá ani dobrým lékařem, ani dobrým učitelem. Třetím pilířem občanské společnosti by tedy měl být důmyslný systém delegování některých úkolů, za jejichž plnění odpovídá stát, na jiné subjekty a ovšem i důmyslný způsob kontroly či podpory těchto subjektů. Školy, nemocnice, divadla a další podobné instituce - pokud samozřejmě nejsou obchodními společnostmi - by tedy neměly být součástí státu jako třeba armáda či policie, ale měly by mít postavení neziskových organizací, k nimž má stát pouze určitá práva a ovšem i určité povinnosti.

Tyto tři pilíře občanské společnosti - to jest život spolkový, decentralizace státu a delegace výkonu některých jeho funkcí na relativně samostatné subjekty - představují i tři základní směry, jimiž by se měla obnova občanské společnosti u nás ubírat.

Vážení přátelé,

vše, co tu říkám, vám možná připadá banálně samozřejmé a možná se divíte, proč tu o tom vůbec mluvím.

Ano, vím, že v Americe, zemi, která má snad nejrozvinutější občanskou společnost na světě, může překvapovat, že někdo cítí potřebu takto jasné věci znovu artikulovat.

Mluvím-li o nich přesto a právě zde, pak to má jediný důvod: jsem přesvědčen, že Amerika může hrát dobře svou jedinečnou úlohu ve světě jen tehdy, bude-li dobře rozumět starostem ostatních. A pro Českou republiku, jako ostatně pro všechny postkomunistické země, je obnova občanské společnosti věcí velmi důležitou a velmi nesamozřejmou.

A ovšem velmi náročnou.

Nejen z důvodů obecných, o nichž jsem se zmínil, ale například i proto, že část nových politických elit chová k obnově občanské společnosti odpor anebo se k ní staví poměrně apaticky. Jakmile totiž tyto elity dostaly do rukou stát, rychle se adaptovaly na obecnou nechuť státu zbavovat se čehokoliv, co už jednou dostal do své moci. A tak i mnozí soudobí demokratičtí nebo přímo antikomunističtí politici paradoxně brání přesně ty přebujelé kompetence státu, které jsou reliktem éry komunismu. Proto se dodnes v naší zemi mnoho škol, nemocnic, kulturních institucí a podobných zařízení řídí pradávnými a mnohdy zcela nesmyslnými a nehospodárnými pravidly své centralizované správy, ačkoli už dávno mohly být moderními neziskovými organizacemi, které stát jen z povzdálí hlídá či transparentním způsobem podporuje. Proto se u nás už devět let mluví o decentralizaci státu, aniž je kterékoli ministerstvo ochotno bez boje kteroukoli svou dnešní pravomoc přenechat regionu či obci. Proto u nás existují - aspoň z hlediska potřeb transformující se ekonomiky - nepřiměřeně vysoké daně: stát musí platit tisíce věcí, které by v podmínkách rozvinuté občanské společnosti vůbec platit nemusel, neboť by je občané zaplatili přímo.

Tento velký státní konzervativismus nemá nic společného s ideologií. A pokud se někteří politici snaží svůj odpor k omezování pravomocí státu přece jen nějak ideologicky omluvit, pak nejčastěji říkají jedno: ve volbách si nás lidé vybrali, a my tu jsme tudíž od toho, abychom z jejich vůle vládlí. Vše ostatní a vše mimo to je útokem na zastupitelskou demokracii, na standardní politické strany a vůbec na standardní politický systém. Ke společenskému přerozdělování prostředků je určen stát a tuto jeho odpovědnost nelze rozměňovat. Pokus vytvářet či podporovat jakékoli jiné a z centra politicky nekontrolované paralelní struktury znamená zpochybňovat parlamentní demokracii. Víra v občanskou společnost je v Čechách stále ještě mnohými vydávána za levičáctví, anarchismus, syndikalismus; ba jednou byla dokonce nazvána protofašismem.

Je to samozřejmě nesmysl: občanská společnost v tom smyslu, jak tu o ní mluvím, je naopak jediným vskutku pevným fundamentem demokratického politického systému, protože politické strany a základní instituce demokratického státu fungují dobře jen tehdy, čerpají-li trvale svou životní sílu z rozvinutého a pluralitního občanského prostředí, které je obklopuje, inspirují-li se jím a jsou-li zároveň vystaveny jeho kvalifikované kritice. Nejde přece o to vyřazovat parlament, vládu či strany z veřejného života či je obcházet, ale dosáhnout naopak toho, aby pracovaly co nejlépe jakožto subjekty, které demokratický systém završují. Bez životadárného zázemí pestře strukturované občanské společnosti politické strany i vrcholné politické instituce státu chřadnou, ztrácejí elán, novou krev i nápady, aby se posléze proměňovaly v nezajímavé a do sebe uzavřené hloučky politických profesionálů, kteří si téměř vystačí sami.

Za argumentem, že důraz na rozvoj občanské společnosti je útokem na standardní politický systém, se nakonec tedy neskrývá nic jiného, než opět ona nechuť dělit se s kýmkoli o moc. Jako kdyby strany říkaly: od vládnutí jsme tu my, vyberte si mezi námi, ale nepřejeme si, abyste dělali cokoli nad to.

Proč stojí za to - navzdory všem nepříznivým okolnostem - usilovat o obnovu občanské společnosti? V čem jsou její výhody či v čem je vlastně její smysl?

Zmíním se aspoň o několika základních věcech.

Za prvé: občanská společnost vytváří skutečnou pluralitu a pluralita, respektive soutěž, k níž každá pluralita vede, vytváří kvalitu. V této věci je určitá podobnost mezi hospodářstvím a veřejným životem obecně. Čím více na sobě nezávislých, zdola a svobodně vyrostlých iniciativ v té či oné oblasti veřejného života existuje, tím větší je naděje, že se z jejich volného soutěžení vynoří ta nejlepší a

nejoriginálnější; spoléhat na to, že státní či politické centrum může samo a předem rozhodnout, co je nejlepší a co a jak má vypadat, znamená identifikovat moc s pravdou a přiznávat jí patent na rozum. Kam takové ztotožnění moci s "rozumem dějin" vede, víme či měli bychom vědět nejlépe my: k všeobecnému úpadku. Kdo řekl prostě A, musí říct i B. Chceme-li svobodu, pak musíme přiznat právo na existenci i tomu, co je jejím přirozeným produktem, výrazem a reálným naplněním, tedy občanské společnosti.

Za druhé: s tím souvisí zcela evidentní fakt, že čím vrstevnatější a rozkvetlejší je občanská společnost, tím stabilnější jsou politické poměry v zemi. Je to pochopitelné: občanská společnost chrání občany před přemrštěným zakoušením změn v centru politické moci, protože zachytává na nižších úrovních některé důsledky těchto změn, tlumí je či přímo se s nimi vypořádává, a tím politické změny de facto usnadňuje, či aspoň způsobuje, že se nejeví jako osudové. Výměna vlády či vládnoucí garnitury nemusí prostě ve fungující občanské společnosti znamenat nutně vichřici, která neponechává nic na svém místě. Kde naopak není občanská společnost dostatečně rozvinuta, prosakuje každý problém politického centra až do každodenního života občanů a zároveň kdejaký problém občanů prosakuje až do centra moci, které se pak zaměstnává věcmi, jimiž by se vůbec zabývat nemuselo, samozřejmě na úkor věcí, jimiž by se zabývat mělo. Občanská společnost je tudíž nejen tou nejlepší pojistkou proti eventuálnímu politickému chaosu, ale i tou nejlepší pojistkou proti možnému nástupu autoritativních sil, které se vždycky hlásí o slovo tehdy, kdy má společnost pocit otřesu či nejisté budoucnosti, a které mají pochopitelně tím lepší podmínky k ovládnutí země, čím více moci zůstává v centru. Komunisté dobře věděli, proč potřebovali ovládnout, zmanipulovat a podrobit si každý včelařský spolek.

Za třetí: myslím, že člověk nemusí být velkým ekonomem či počtářem, aby přišel na to, že občanská společnost se vyplácí. Čím víc věcí se platí ze státního rozpočtu, a čím víc daní se proto vybírá, tím větší část peněz se cestou nahoru a pak zase dolů ztratí v podobě výdajů na všechno, co tento transport zprostředkovává; při systému odpisů z daňového základu jde pochopitelně na veřejně prospěšné věci víc peněz, než kolik by na ně šlo z dané částky formou daně; při kratší a přímější cestě od toho, kdo platí, k účelu, na který platí, je pochopitelně i lépe vidět na způsob použití těchto peněz, a zmenšuje se tedy nebezpečí, že s nimi bude naloženo nehospodárně. A to nemluvím o tom, jak nevyčísitelnou ekonomickou hodnotu představuje pluralita, decentralizovaným přerozdělováním podporovaná, ani o tom, oč lépe může v prostoru svého zájmu konkrétní dárci obhlédnout skutečnou strukturu veřejných potřeb, než ten sebelepší státní úředník kdesi na ministerstvu.

Za čtvrté: vůbec nejdůležitější je na občanské společnosti ovšem něco jiného. Totiž to, že umožňuje člověku, aby se uskutečňoval vskutku a cele jako ten, kým potenciálně je, totiž jako zoon politikon, tvor společenský. Člověk přece není jen výrobcem, tvůrcem zisku či konzumentem. Je zároveň a možná nehlouběji i někým, kdo chce být s druhými, kdo touží po různých typech soužití a spolupráce, kdo se chce konkrétně účastnit života lidské obce či pospolitosti, kdo chce mít vliv na to, co se děje kolem něho. Člověk je prostě bytostně disponován k tomu, aby byl nelhostejný ke svému lidskému okolí, ke společnosti; touží být svým okolím oceněn za to, co mu dává; je subjektem svědomí, mravního řádu, lásky k bližnímu. Občanská společnost je jedním ze způsobů, jimiž se uskutečňuje či může uskutečňovat naše lidství ve své celistvosti, tedy i v tom subtilnějším, tíž uchopitelném, ale možná ze všeho nejdůležitějším, čím je tvořeno.

Občanská společnost, aspoň jak já jí rozumím, je prostě jednou z velkých příležitostí pro lidskou odpovědnost za svět.

Nemusím zajisté zdůrazňovat, jak v dnešním mnohonásobně ohroženém světě je důležité právě příležitosti tohoto druhu pěstovat.

A tím se dostávám konečně k tomu, co se týká asi nejzřetelněji ve stejné míře mých spoluobčanů i vás, kteří mi tu dopřáváte sluchu: jednou z cest, jak čelit v dnešním světě - obepínaném jedinou globální, v podstatě materialistickou a do značné míry sebeohrožující civilizací - všem stupňujícím se nebezpečím, je systematická tvorba celosvětové občanské společnosti. Stát by se totiž dle mého mínění měl - v bytostném zájmu rychle se zvětšujícího lidstva - v příštím století velmi zřetelně proměňovat z mystického ztělesnění nacionálních ambicí a objektu kultu v pokud možno civilní správní jednotku a měl by si zvyknout na nutnost přenášet mnohé své funkce jak směrem dolů, k organismům občanské společnosti, tak směrem nahoru, k nadnárodním a světovým - tedy vlastně občanským - společenstvím a organizacím.

Nejsem samozřejmě proti vlastenectví. Svou vlast bychom měli mít rádi přinejmenším tak, jak máme rádi svou rodinu, svou obec či město, své povolání, a jak máme rádi i planetu, na níž je nám dáno žít a

na níž se ocitá i naše vlast. Jsem pouze proti nacionalismu, tomuto slepému povyšování příslušnosti k národu nad všechno ostatní.

Nejsem samozřejmě také proti žádnému náboženství, žádné kultuře, žádné specifické civilizační tradici. Jsem pouze proti všem typům fanatismu či fundamentalismu, které nejsou opět ničím jiným, než jen slepým povyšováním jedné roviny lidské identity nad všechny roviny ostatní.

A zdá se mi, že nejotevřenějším uspořádáním, takovým, které nejlépe umožňuje všem způsobům lidské sebeidentifikace, aby se rozvíjely vedle sebe, je právě uspořádání občanské. To znamená uspořádání, které je založeno na důvěře v občana a respektu k němu.

Jedním z významných projevů takového občanského uspořádání je i to, co nazýváme občanskou společností.

Přeji vám úspěch ve vašich rozpravách o tomto tématu. Myslím, že každý, kdo o něm nepředpojatě přemýšlí, dělá něco pro lepší budoucnost nás všech.

Děkuji vám za pozornost.